

Liberalizmus a republikanizmus prizmáján keresztül: a radikalizmustól a konzervativizmusig

Tóth Szilárd János – Losonczi Márk (szerk.): *Kortárs republikanizmus: politikafilozófiai írások*. L'Harmattan, Budapest, 2021, 272. old.

A Tóth Szilárd János és Losonczi Márk által szerkesztett *Kortárs republikanizmus: politikafilozófiai írások* című kötet több szempontból is hiánypótló. A szerkesztők a bevezetőben felvetik, hogy a kötet létrejöttének oka az, hogy a liberalizmus és a liberális demokrácia válságban van, és a helyébe kiépülő különféle neveken emlegetett politikai berendezkedések egyáltalán nem kecsegtetnek jóval. Annál is inkább, hogy noha számunkra, magyar olvasók számára, a magyar eset a leginkább szembetűnő, a liberalizmus válsága valójában világméretűvé nőtt az utóbbi években. Ez a válság pedig még inkább szembeötlő, ha összevetjük az azokat megelőző ragyogó eszménnyel induló, ám később kommunistának alig nevezhető rendszerek belső ellentmondásaival, amelyek az emberek közös döntését és politikában való részvételét hirdették, azonban ezekből az ideálokból vajmi kevés valósult meg, legyen szó Magyarországról, a kezdeti szovjet kísérletekről vagy akár a sanghaji kommunről. Ezért az azokat a rendszereket követő valamilyen mértékben liberális berendezkedések egyik legfőbb jellemzője egy érthető módon apolitikusabb és a magánélet elmélyítését megcélzó vágy lett. Azonban már ezek a rendszerek is válságba sodródtak, nem utolsósorban épp azért, mert azok a vágyak, amelyek kezdetben ideális módon jellemezték őket, túlzásba kerültek és torzultak.

Kende Péter írásában pontosan erre hívja fel a figyelmet, amikor a következő alapvető jellemzőket tulajdonítja a liberalizmusnak: először is, középpontjában az autonóm személy van, hiszen minden társadalom és társadalmi csoport érző, szenvedő, gondolkodó lényekből áll – állítja a liberalizmus. Másodszor, a liberalizmus az individuális szabadság filozófiája, amely kimondja, hogy nem az egyén van a közösségért, hanem épp

A szerző doktorandusz a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia tanszékén.

Email: andrasaronivacson@gmail.com

fordítva, és minden csak addig létjogosult, amíg az egyén érdekeit szolgálja. Harmadszor pedig, a liberalizmus az egyetemes ember szemszögéből gondolja el a politikát. Ezek azok az alapvető szempontok, amelyekből a kötet talán szinte mindegyik írása kimondottan vagy kimondatlanul indul. Kende megadja mindhárom aspektusnak a republikánus kritikáját is. Először is az ember nem individuálisan létezik, hanem csakis társadalmi és ezáltal politikai keretben képzelhető el. Másodsor, az előbbiből következően, az individuális szabadság csak annyiban vethető fel, amennyiben egy társadalmi-politikai keret azt szavatolja. Harmadszor, az előbbiekből következően, az egyetemes ember merő fikció, mert noha eszményien hangzik, az emberi élet mégis lokális keretek között zajlik a mindennapokban, és ezek a keretek fogják inkább meghatározni, mintsem a politikai absztrakciók erről a mindennapi életéről.

Ennek egyik oka épp az, amint Demeter M. Attila felveti, hogy a szabadság mint olyan önmagában csupán elvont eszmény, akárcsak legtöbb értékünk, mint a közösség, egyenlőség és így tovább. Ezt az is jelzi, hogy ezek, noha más-más tekintetben, de ugyanúgy értékek Arisztotelész számára, mint Isaiah Berlin számára több ezer évvel később. Ez azt kell láttassa velünk, hogy ha ezeket az elvont eszményeket nem értelmezzük minden egyes esetben a mindennapi élet számára befogadható konkrét formában, önmagukban teljesen hasznavehetetlenek maradnak a politika számára. Éppen ezért minden politikai elmélet két elkülöníthető résszel rendelkezik, amelyek megfelelnek a fenti probléma két oldalának. Rendelkezik egy politikai/antropológiai felvetéssel az ember és természete kapcsán, amelynek alapján cselekszik, illetve ezekre épített normatív elvekkel, amelyek azt problematizálják, hogy az előbbi felvetés alapján miként kell létrehozni egy konkrét politikai berendezkedést, amely megfelel ama felvetésnek. Más szóval: miként értelmezendők elvont eszményeink a mindennapi cselekvés konkrét szintjén.

Ezért is idegen mind a klasszikus, mind a modern republikanizmustól a természetes, tőlünk elidegeníthetetlen jogok fogalma, mivel ezeket nem természetjogi, hanem történeti keretben gondolták el. A jogok változnak politikai berendezkedés, korszellem, szokásrend szerint, nem öröktől valók; mindössze konkrét jogként van erejük és nem elvont eszményként. Demeter felhívja a figyelmet, hogy ez nemes egyszerűséggel annyit jelent, hogy a republikanizmus tisztában van azzal, hogy a jog a politikából származik és nem fordítva.

Emellett van még egy intelem itt arra vonatkozólag, hogy Arisztotelész számára a politika még azt jelentette, hogy jobbá, tehát erőnyesebbé akarta tenni az embereket, ám azok az erények, amelyeket a polisz fennmaradása érdekében szükségesnek és jónak látott mind közös és nem partikuláris erények, ami ismét csak szembemegy a liberalizmus

individualizáló tendenciáival. Ez azt jelenti, hogy az erényesség megköveteli az egyéntől, hogy alárendelje magát és partikuláris érdekeit a politikai közösség érdekeinek – ez utóbbit nevezhetjük igazságosságnak. Kényelmetlen lehet a liberalizmus szemszögéből, ám kétségtelen, hogy nem vita tárgya egy működőképes társadalom szükségleteit tekintve, és nem is csak a liberalizmus irányából érkező társadalommérnökségre vonatkozó cinikus vádak és félelmek képében.

Meglátásomban a kötet e két írása megalapozza azt, és a többi írás valamilyen formában csatlakozik az ezekben megfogalmazott felvetésekhez, egyre partikulárisabb részletkérdésekre bontva le az alapvető liberalizmus-republikanizmus-demokrácia témakört. Az a változatosság, amely a kötet szerzőinek témáit jellemzi, csakis a kötet előnyére szolgál.

Tamás Gáspár Miklós Machiavelli munkásságából kiindulva elemzi az állam és a közösség viszonyát, különösen a szocialistának mondott rendszerek és a jelenkori liberalizmus viszonyában, külön tárgyalva a szabadságba vezető illegitim hatalomátvétel súlyos problémáját. Különös figyelmet szentel a republikanizmus („a közösség szabad döntésekben való megnyilvánulása”) és a technokrácia (a tudományos alapú „társadalmi eszközként végzett tevékenységből kilátszó lényeg”) különbségének. Kis János írása arra az alapvető kérdésre keresi a választ a neorepublikanizmus keretében, hogy miként kell a liberalizmusnak értelmeznie a képviselői demokráciát. A magyarországi helyzet alapvető problémáját abban látja, hogy nincs meg a honpolgári erény semmilyen képe, amely arra készíthetné az egyént, hogy a közérdeket önmaga magánérdeke elé rendelve, így a törvénynek sincs becsülete.

Balázs Zoltán Bellamy azon tézisére épít, amely szerint az uralommentesség állapotaként értelmezett szabadságfogalom alapvető axiómának tekintendő. Ám ha ezt elfogadjuk, akkor Balázs szerint „az egyének közötti viták, értékbeli és elvi konfliktusok feloldására semmilyen elmélet, levezetés, ideológia, szabály, alkotmány vagy eljárás nem alkalmas”.¹ Ezért gondolja a liberalizmus vonatkozásában, hogy az egyetlen működőképes módszer az, amely a kormányzatok magánéletbe való beavatkozását a legminimálisabbra szorítja. Kapelner Zsolt felvetése szerint bár a modern republikanizmus a különböző demokráciaelméletek mellé áll, ez nem feltétlen következik direkt módon a republikanizmus elvéből. Ezért írása hosszas levezetése az úgynevezett instrumentális és intrinzikus elvek vitájának, amíg az előbbiek a demokráciát eszköznek tekintik egy távolabbi cél (prosperitás, stabilitás, biztonság stb.) érdekében, addig az intrinzikus

1 Balázs Zoltán: Republikanizmus, hatalommegosztás, hatalmi ágak elválasztása. In Tóth Szilárd János – Losonc Márk (szerk.): *Kortárs republikanizmus: politikai-filozófiai írások*. L'Harmattan, Budapest, 2021, 91–105; 98.

elvek szerint a demokrácia önmagában értékes. Tóth Szilárd János szerint a kortárs republikánus szerzők azzal vádolják a liberalizmust, hogy nem értékeli eléggé a demokráciát, részletezve, hogy Isaiah Berlin maga is úgy vélte: a polgári életbe való hatalmi beavatkozás hiányaként értelmezett negatív szabadságnak semmi köze nincs a demokráciához. Ezzel állítja szembe azt a republikánus szabadságeszményt, amely szerint akkor lehetünk igazán szabadok, ha rendelkezünk bizonyos erőforrásokkal és bizonyos fajta hatalmi pozícióval, hiszen nem elég, ha békében hagynak bennünket, mert arra is szükség van, hogy senki se domináljon bennünket és mi rendelkezünk kontrollal a tulajdon sorsunk felett. Losonczi Márk arra a kérdésre keresi a választ, hogy mennyiben egyeztethető össze a titkosszolgálatok működése a demokratikus felügyelet elvével, tekintve, hogy az államtitok legjobb esetben is negatív kommunikáción vagy épp manipulált artikuláción keresztül működik. Ez természetesen alapvető konfliktusba helyezi a demokratikus ellenőrzés elvével. Alapvető problémának látja ebben a narratívában azt, hogy az Edward Snowdenhez és Julian Assange-hoz hasonló figurák képében amolyan törvényen kívüli és a hatalmat újrairó hősök jelennek meg, ahelyett, hogy a rendszerszintű és intézményes elszámoltatás lenne az ellennarratíva központi követelése.

Losonczi Alpár kérdések sorozatában tárgyalja a republikánus gazdaságpolitika különféle aspektusait. Mivel lehetetlen elképzelni nemcsak politikai berendezkedést általában, de különösen köztársaságot bizonyos erkölcs nélkül, meg kell fogalmazni az államintézmények és az erkölcs közötti átfedést. Ez azért van így, mert a republikanizmus a közjóra helyezi a hangsúlyt, szemben az egyén javával, már csak azért is, mert kritikával illeti azt a liberális tézist, mely a polgár életébe való hatalmi beavatkozás hiányát nevezi meg végső mércének. Pap Milán a globális szabadpiac kommunikatív kritikáját részletezi az alapjövedelem irányából, és felveti, hogy az alapjövedelem nem csak a republikánus elméletekben jelenik meg alapvető tényezőként. Ez az elmélet már csak azért is egyre erőteljesebben jelenik meg, mert a különféle neoliberális válságok után e rendszer viszásságait tematizálja, és egy szabadabb, ám egyben igazságosabb világot ígér be.

Olay Csaba Hannah Arendt nézetrendszerét igyekszik összeegyeztetni a republikánus gondolkörrel. Ennek tekintetében előbb általános áttekintést nyújt a republikanizmusról, felvázolja Arendt gondolkodását és kritikai aspektusokat fogalmaz meg. Végkövetkeztetése szerint Arendt gondolkodásának központi elemei kifejezetten rokon jellegűek a republikanizmussal, számos olyan nehézség ellenére is, mint például az, hogy Arendt megválaszolatlanul hagyja a mi a közéleti cselekvés viszonya más cselekvésformákhoz és hasonló kérdéseket. Pogonyi Szabolcs a Rawls és Taylor közötti vitát részletezi, és közben felveti, hogy Rawls elmélete

távolról sem összeegyeztethetetlen a republikanizmussal, mindannak ellenére, hogy alapjáraton annál jóval individualistább. Ezt olyan fogalmak mentén teszi, mint individuum, értéksemlegesség, instrumentalizmus, stabilitás, és arra a következtetésre jut, hogy Taylor liberalizmuskritikája a liberális igazságosságelméletek félreértésén alapszik. Szűcs Zoltán Gábor Bernard Williams legitimációról szóló elméletét tárgyalja, és arra tesz kísérletet, hogy kiegészítse és kijavítsa azt a republikánus uralommentesség elvével. Ehhez az antimoralizmus, a deontológia elutasítása, az antitranszcendentalizmus, az antiutopizmus, az antiavantgardizmus fogalmait használja. Végső kérdése az, hogy lehetséges-e egy realista republikanizmus, és arra a következtetésre jut, hogy egy ilyen kérdést feltenni is csak akkor érdemes, ha az ember komolyabban veszi a problémát, mint Philip Pettit tette Szűcs szerint. A kötet utolsó tanulmányában Horkay Hörcher Ferenc a konzervatív városi republikanizmust vizsgálja, és azt mutatja be, hogy a republikanizmus nem kizárólag radikális és progresszív lehet, hanem legalább annyira kapcsolódhat konzervatív-nak nevezett értékekhez is. Példának okáért az a városi és konzervatív republikanizmus, amelyet bemutat, távol áll a kollektivisták szemléletektől, és előtérbe helyezi a közösségben az egyéni kezdeményező képességet.

Mindössze egyetlen téren érzek hiányosságot a kötettel kapcsolatban, mégpedig abban, hogy teljes mértékben eurocentrikus: felvetéseiben is, konklúzióiban is. Ezt azért érzem hiányosságnak, mert nagyon nagy terepe van a republikanizmus kutatásának példának okáért – saját kutatási terepemnél maradva – Ázsiában. Két alapvető írást említenék ezen a téren. Ranjoo Sedou Herr *Confucian Democracy as Popular Sovereignty*² című 2019-ben megjelent írása épp azzal foglalkozik, hogy megalapozható-e a demokrácia és a republikanizmus egy konfuciánus alapú változata, mindannak ellenére, hogy évszázadokon át az alapvető megközelítés az volt, hogy nem, ugyanis az a politikai világnézet, amely konzisztens a konfuciánus értékekkel, elkerülhetetlenül meritokráciához és az elit uralmához vezet. Herr írása annál is érdekesebb, mivel a konfucianizmust épp Rousseau és Schmitt elméleteivel összevetve tárgyalja. A másik írás Sor-hoon Tan nevéhez fűződik, aki *Democracy in Confucianism*³ címmel 2012-ben írt tanulmányt arról, hogy találhatók-e demokratikus elemek a konfucianizmusban, amelyek alkalmazhatók lehetnek egy modern republikánus gondolkör megerősítésére. Szintén azt hangsúlyozza, hogy noha folyamatosan azt halljuk, hogy a „konfuciánus demokrácia” egy

2 Ranjoo Sedou Herr: Confucian Democracy as Popular Sovereignty. *Asian Philosophy*, 2019 (29):3, 201–220.

3 Sor-hoon Tan: Democracy in Confucianism. *Philosophy Compass*, 2012 (7):5, 293–303.

ellentmondásos fogalom, amelyet sokszor használtak már a liberalizáció és demokratizáció elleni fellépésekben, mégsem zárható ki teljesen a kettő pozitív viszonya egymáshoz. Tan tanulmánya arra alapoz, hogy a magyarra nagyon nehezen lefordítható Xiaokang (小康) társadalmi forma, amelyet gyakran „mérsékelt virágzó” társadalomként szokás visszaadni, eredeti konfuciánus formájában a mindenki számára decens életvitelt biztosító társadalmat jelenti, kapcsolatba hozható a modern nyugati republikánizmus adott tendenciáival és hagyományaival.

Eme hiányosság ellenére a kötet minden értelemben hiánypótló és érdekes keresztmetszetét adja a republikánus liberalizmuskritikáknak, illetve általában a republikánizmusnak is. Ajánlott olvasnivaló bárkinek, akit érdekel akár a klasszikus, akár a modern, akár a radikális, akár a konzervatív republikánus politikai filozófia.